

STABAT MATER DOLOROSA

HANNIE VAN OSNABRUGGE

Stabat Mater *Dolorosa*

Een reis door zeven eeuwen muziek

Schaep14
2022

Inhoud

Een aanwinst	7
Bezoek aan Todi	9
Toevallige ontdekking	14
De dichter van het gedicht	19
Wereldwijd avontuur	29
Op zevenmijlslarzen door zeven eeuwen Stabat Mater	37
Een bron van troost	45
Lijden is van alle tijden	52
Processies	61
Vertalen en/of bewerken...	67
Zo populair is Pergolesi	76
Een oud gebed in een nieuwe jas	84
Stabat Mater in de beeldende kunst	93
Vrouwelijke componisten	102
Van passie naar platform	112
Dankwoord	115
Gebruikte literatuur	117
Index	121

Een aanwinst

Soms moet een mens haar schroom en bescheidenheid overwinnen om wat haar ten diepste raakt aan het papier toe te vertrouwen. Hannie van Osnabrugge deed dat in een bijzonder boek over het *Stabat Mater*, een Latijns gedicht uit de Middeleeuwen dat door vele honderden componisten op muziek is gezet.

Het werd veel meer dan een muziekboek. *Stabat Mater Dolorosa – een reis door zeven eeuwen muziek* neemt de lezer mee naar de oorsprong en de impact van een gedicht uit de dertiende eeuw. Het inspireerde niet alleen componisten, ook schilders, beeldhouwers, glazeniers, choreografen, schrijvers, dichters en vertalers. Het beeld van Moeder Maria, gebroken en in tranen onder het kruis van haar gestorven zoon, kreeg in de loop der eeuwen een universele betekenis als bron van troost voor wie te maken heeft met de dood van een geliefde.

Het was de liefde voor muziek waardoor Hannie en haar man Hans van der Velden dertig jaar geleden het *Stabat Mater* ontdekten. Hun interesse groeide uit tot een ware passie, in eerste instantie bij Hans, later ook bij Hannie die een website voor hem bouwde. Vanuit de verste uithoeken van de wereld werd *The Ultimate Stabat Mater Website* bezocht en geraadpleegd. Die website is nu aan het uitgroeien tot een platform, waar *Stabat Mater*-gerelateerde initiatieven, interesses, vondsten, ideeën en passies gedeeld kunnen worden.

In 2005 kwam Hans van der Velden te overlijden. Dit verlies en het grote verdriet dat ermee gepaard ging, maakten dat het thema van het *Stabat Mater* voor Hannie een persoonlijke dimensie kreeg. De Canadese schrijver en voormalig politicus Michael Ignatieff schreef in de inleiding van zijn meest recente boek *On Consolation. Finding Solace in Dark Times / Troost. Als licht in donkere tijden*: ‘Troost

vinden is, simpelweg, vasthouden aan de liefde voor het leven zoals het is, in het hier en nu.' En zo bleek het ook voor Hannie te werken. Wat eens hun gezamenlijke passie was, werd een stevig houvast. En meer nog. Ze ging de uitdaging aan hun initiatief toegankelijk te maken voor een groter en breder publiek. *Stabat Mater Dolorosa – een reis door zeven eeuwen muziek* mag ook in dat licht worden gezien.

Je hoeft echt geen liefhebber van muziek of poëzie te zijn om ervan te kunnen genieten. Met vlotte pen beschrijft Hannie haar ontmoetingen en contacten met mensen uit de hele wereld. Ze onderzoekt wat het *Stabat Mater* haar bracht en neemt de lezer mee naar het stadje Todi in Umbrië, de geboorteplaats van de veronderstelde maker van het *Stabat Mater*. Ze ontdekt het verband tussen het Requiem van de Russische dichteres Anna Akhmatova en het *Stabat Mater* en ontmoet de maakster van de muziekvoorstelling *De Pornocomponist*. En wat te denken van een zeventienjarige Engelse scholiere, die uit pure liefde voor tekst en thema het *Stabat Mater* bij wijze van examenwerkstuk vanuit het Latijn naar het Duits vertaalde... Dankzij deze grote verscheidenheid ontstond een meeslepende caleidoscoop van wat mensen diep van binnen kan raken, inspireren en bewegen.

Net als het *Stabat Mater* zelf, laat de ontstaansgeschiedenis van dit boek zien hoezeer in tijden van verdriet en groot verlies, kracht en levenslust geput kan worden uit het werk van kunstenaars. Zij kunnen gevoelens van treurnis transformeren tot creaties die troost, hoop en hernieuwde moed kunnen bieden. Wat een aanwinst!

Marcel van der Linden

Bezoek aan Todi

Voor de laatste keer loop ik door de Porto di Perugia de stad Todi binnen. Voor de laatste keer over de Via di Borgo Nuovo steil omhoog naar het Piazza del Popolo, het mooiste plein van Italië. Vanaf het terras waar we van een espresso genieten, zie ik rechts het Palazzo del Priori en links de imposante kathedraal met de hoge trappen. Zou ik hier gezeten hebben als er geen Ultimate Stabat Mater Website was geweest? De vraag stellen is hem beantwoorden. Ik ben hier omdat professor Claudio Peri zo aardig was mij uit te nodigen:

Jacopone da Todi (1230–1306) wordt gezien als een van de grote Italiaanse dichters die het Stabat Mater heeft geschreven, het gedicht dat in de loop der eeuwen door honderden componisten op muziek is gezet. In Todi hebben wij een Stabat Mater vereniging

opgericht en wij zijn van plan elk jaar in de kathedraal een Stabat Mater concert te organiseren. Ik zou graag met u in contact komen en met u samenwerken. Daarom nodig ik u uit naar Todi te komen wanneer het u maar schikt, zodat ik u kan rondleiden in deze stad waar het mooie Stabat Mater is ontstaan.

Claudio Peri is emeritus professor in de voedingswetenschappen aan de universiteit van Milaan. Hij en zijn vrouw Theresa zijn geboren en getogen in Todi, maar verhuisden al jong naar Milaan waar Claudio werkzaam was voor de universiteit. Na zijn pensionering keerde het echtpaar terug naar hun geliefde geboorteplaats. Sindsdien wonen ze in het huis waar Claudio opgroeide.

Zijn dertiende-eeuwse stadgenoot Jacopone da Todi ontdekte Claudio pas drie jaar geleden, niet in Todi maar in een boekwinkel in Californië. Hij stuitte er op *Jacopone da Todi, Poet and Mystic*, een wetenschappelijke studie van de Engelse Evelyn Underhill uit 1919. De helft van dat boek bestaat uit dichtwerken van Jacopone in middeleeuws Italiaans met een Engelse vertaling ernaast. Hij raakte zo in de ban van het werk van deze Franciscaanse broeder dat hij besloot de rest van zijn leven aan Jacopone da Todi te wijden.

Natuurlijk ga ik in op zijn uitnodiging. Ik wil weleens zien waar de vermeende Stabat Mater dichter vandaan komt. Claudio Peri mag dan zeker weten dat Jacopone de tekst schreef, over deze kwestie doen ook heel andere theorieën de ronde. Met vriend Simon verblijf ik er een week, Claudio Peri is onze gastheer en gids.

Vanaf het moment dat ik via de steile straatjes en stegen hijgend op het piazza aankwam, ben ik verliefd op deze stad. Bijzonder zijn de resten van de stadsmuren die uit drie ringen bestaat. De binnenste is van de Etrusken en dateert van voor onze jaartelling, de middelste is Romeins en de buitenste middeleeuws. Hier rondlopen is een onderdompeling in een ver en duister verleden.

Claudio kan gepassioneerd vertellen. Tijdens een lunch in zijn tuin met uitzicht op de Tiber vertelt hij over het ontstaan van Todi. 'De Umbriërs wilden een nieuwe stad bouwen aan de westzijde van de Tiber en verzamelden stenen voor de muur die de stad zou omringen. Toen het tijd was om te eten, legden ze een kleed op de grond voor het brood en de vis. Plotseling dook er een adelaar omlaag die het kleed met zijn klauwen weggriste, roetsjj er vandoor ging om op een hoge heuvel aan de andere kant van de rivier neer te strijken. Precies de plek waar nu onze tuin is! De mannen zagen het als een teken van de goden. Hier moest Todi worden gebouwd.'

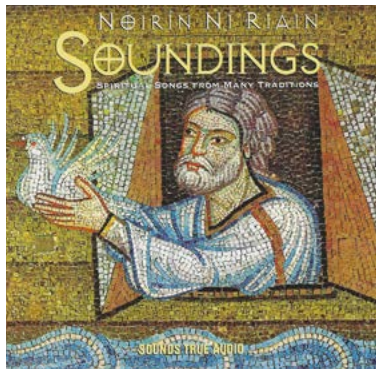
Il nido dell'aquila, het adelaarsnest, is het symbool dat we overal in Todi terugvinden. Een adelaar met zijn vleugels uitgespreid en in zijn klauwen een kleed.

Over de dichter kan Claudio net zo enthousiast vertellen. Met

Dante Alighieri is Jacopone da Todi een van de grootste poëten van Italië, daar is hij stellig van overtuigd. Na zijn bekering in 1268 werd Jacopone een vrome lekenbroeder bij de Franciscanen. Omdat hij kritiek had op de paus en de kerk, werd hij gevangen gezet. Vijf jaar lang verbleef hij in een donkere, vochtige kerker van het klooster in Todi, geketend aan zijn enkels en handen. 'Ik heb zijn kettingen nog, ik zal ze jullie laten zien.' De kleinzoon moet ze gaan halen. Even later demonstreert Claudio hoe die ketens vastgemaakt werden aan handen en voeten. 'Zo zat Jacopone gevangen, hij kon amper lopen en 's winters moest hij met zijn voeten op de grond stampen om een beetje warm te blijven.'

Hij neemt ons mee naar het dorpje Collazzone, vijftien kilometer verderop, om de kerk en het klooster van de Clarissen te bezichtigen waar Jacopone na zijn vrijlating werd opgevangen en verzorgd. Drie jaar woonde hij er tot aan zijn dood op kerstavond 1306. Inmiddels is het in particuliere handen en zijn er enkele luxe appartementen in gemaakt voor verhuur aan groepen of families. Tijdens het diner in de voormalige refter leest Claudio een van Jacopones lofzangen voor: 'Amore, amore che si m'hai ferito' – Love, Love, of nothing but Love my tongue can sing. Menselijkheid, nederigheid en vooral liefde had Jacopone voor ogen.

Het is alweer onze laatste dag in Todi. Nog één keer langs het Jacopone-monument, nog één keer over het Piazza del Popolo. Heeft Jacopone hier achthonderd jaar geleden gelopen, op dit plein? Is hij de dichter van het Stabat Mater? Is het hier allemaal begonnen?

Als we een uur later afscheid nemen overhandigt Claudio mij het dikke boek van Evelyn Underhill. Hij verontschuldigt zich voor alle ezelsoeren en aantekeningen. Wat een ontroerend geschenk! *Ode to Jacopone* is ook een nummer in mijn cd-verzameling. Het is een loflied op Jacopone van Kathleen P. Deignan, gezongen op een manier die aan Clannad doet denken.

The earth and all the plants that grow,
the trees and all the fruits they show,
the very beasts my yoke that know,
all in my homestead I unite.

The running waters lakes and seas
and all the fishes swimming free,
the birds in windy air that be,
these are the stuff of my delight.

Since to God's will my spirit clings
I am possessor of all things.
So many feathers have my wings;
to heaven it is an easy flight.

Ik beloof Claudio op mijn website een stukje te wijden aan deze bijzondere week.

Toevallige ontdekking

Op een dinsdagavond in januari 1992 meld ik me ter kennismaking bij het Haarlems Gemengd Koor, een koor van tegen de zeventig leden onder leiding van Anton de Beer. Ik zocht ontspanning naast het werk en van het HGK wist ik dat ze elk jaar in december het Weihnachtsoratorium van Bach uitvoerden. Ik had nog nooit in een koor gezongen en krijg een plaats tussen de alten. Ze beginnen net aan een nieuw stuk, het Stabat Mater van Haydn, een op muziek gezet gedicht over de bedroefde Maria bij het kruis van haar zoon. Ik krijg een partituur van mijn eigen partij en na wat inzingoefeningen beginnen we met deel III.

Quis est homo qui non fleret,
Christi Matrem si videret
In tanto supplicio?

Welk mens zou niet huilen
bij het zien van Christus' Moeder
in zo'n marteling?

Alle partijen – sopranen, alten, tenoren en bassen – zingen tegelijkertijd dezelfde tekst. Ik breng er nog niet veel van terecht, maar ben meteen onder de indruk en geef me op als nieuw lid. Zingend fietst ik naar huis.

'Hoe was het? Wat gaan jullie zingen?' vraagt mijn geliefde bij thuiskomst.

'Het Stabat Mater van Haydn, heel mooi,' antwoord ik opgetogen.

Op een van de concerten die we bezochten hebben we misschien wel eens een Stabat Mater gehoord, maar die van Haydn kennen we

geen van beiden. We hebben geen katholieke wortels. Hans komt uit een niet-godsdienstig gezin. Zijn vader was atheïst, Hans zelf eerder een vrijdenker. Hij kent de bijbel omdat hij als kind alles las wat hij maar in handen kon krijgen. Na een uitvoering van de Matthäus Passion kon hij spontaan uitroepen: 'Je zou er gelovig van worden, zo mooi!'

Ik groeide op in Laren NH, een zeer katholiek dorp, maar kom uit een gereformeerd milieu. Katholiek en protestant waren in de jaren vijftig nog strikt gescheiden werelden. Protestanten kochten niet bij de katholieke slager, kruidenier, bakker, groenteboer of kantoorboekhandel. Andersom golden dezelfde regels. Geloofsgenoten dienden elkaar nu eenmaal te steunen.

Overigens hadden wij het altijd over de roomsen, bijna een scheldwoord. Wel hadden ze een paar indrukwekkende gewoontes en rituelen, vonden wij. Zo was er de jaarlijkse St. Jans processie op

24 juni, een feest ter ere van Johannes de Doper dat boven de grote rivieren alleen in Laren groots wordt gevierd. Op die dag stond het dorp vol met erepoorten, rijkelijk versierd met bloemen en slingers. Overal wapperden vlaggen en wimpels. Een groot spektakel maar niet voor ons, de protestanten. Wij vergaapten ons aan alles wat er te zien was: de optocht van bruidjes – katholieke meisjes in een soort bruidsjurken –, muziekkorpsen, misdienaars, mannen met kruisen, vaandels, wieroekvaten. Het plechtigste of heiligste moment was het voorbij schrijden van een priester of bisschop. Die liep onder een afdakje, een baldakijn, dat gedragen werd door vier mannen. De priester had het allerheiligste in zijn handen, zo heilig

 HAARLEMS GEMENGD KOOR
Opgericht 15 februari 1921

ZONDAG 20 MAART 1994, 14.30 UUR
PATERSKERK, NIEUWE GROENMARKT, HAARLEM

VIA CRUCIS
Franz Liszt

STABAT MATER
Jozef Haydn

Solisten: sopraan - ANNELIE BRINKHOF
alt - MARGA MELERNA
tenor - EITAN SOREK
bas - PETER ARINK

Begeleiding: ORKEST MUSICA, ROTTERDAM
JAN HAGE, orgel

Dirigent: CHRISTIAAN WINTER

Toegangsprijs / 17,50

Kaartverkoop: M. Roodker, Technieklaan 19, Bentveld
tele. 023 - 26911
M. Grommels, Dijkenslootstraat 9, Haarlem
tele. 023 - 27884

Op de dag van het concert vanaf 11.30 uur aan de kassa

